

PÊŞGOTIN

Ferhenga kurdî-fransîzî xwedî dîrokeke dûr û dirêj a ku diçe ta salên 1930an. Di wê demê de, birayên Bedirxan, tevî hin rewşenbîrên kurd ên li Binê Xetê, dest bi tevgera nûjeniya kurmanciyê kiribûn, kovara Hawarê û pirtûkên bi alfabe ya xwe ya latînî çap dikirin. Mîr Celadet li ser rêzimana kurmancî û ferhengeke kurdî-kurdî dixebitî. Mîr Kamûran jî dixwest ferhengeke kurdî-fransîzî ya berfireh amade bike.

Rêzimana Mîr Celadet, piştî mirina wî ya bêwext, bi destê hevalê wî Roger Lescot hat temam kirin û di sala 1970ê de, li Parîsê, li jêr navê *Grammaire kurde (dialecte kurmandji)* çap bû. Mixabin, temenê Mîr Celadet wefa nekir ku xebata ferhenga xwe ya kurdî-kurdî bibe serî.

Mîr Kamûran di sala 1947an de li Fransayê bicîh bû, û ta 1970ê li Xwendegêha zimanên rojhilatî (*Ecole des langues Orientales*) ya Zanîngeha Parîsê profesoriya ziman û çanda kurdî kir. Mîr, di van salan de çendîn pirtûk li ser rêzimana kurdî û fêrbûna zimanê kurdî weşandin, Qur'an wergerand kurmancî û li ser ferhenga kurdî-fransîzî xebitî. Hevjîna wî, Nathalie d'Ossovetzky, ku aristokrateka polonî bû û baş bi rûsî û almanî jî dizanibû ta mirina xwe, di sala 1975an de, alîkariya vê xebatê kir, nexasim ji bo ferheng û çavkaniyên rûsî.

Di sala 1978an de Mîr Kamûran jî piştî nexweşîneke kurt koça dawî kir. Berî wefata xwe ji bo ferhengê bi qasî 25.000 peyv berhev kiribûn û wergerandibûn fransîzî. Lê ew di wê baweriyê de bû ku ev xebat nîvcû bû, ji çapê re ne amade bû. Dixwast ku bi hindikî peyvên ku di ferhengên Qanatê Kurdo û Bakav de hene li ser bê zêde kirin û ferheng bi peyvên soranî û dimilî jî bê dewlemend kirin ta ku bibe ferhengeke hemî zarava û devokên kurdî.

Ev erka giran bi awayekî kete ser milên min.

Amadekirina ferhenga zimanê gelekî ku di coxrafyayeke berfireh, asê û perçekirî de belav bûye, nebûye zimanê dewletê, neketiye nav teşeyên

kedî yê normên fermî, bê guman ne karê kesekî û ne jî yê çend salan e. Ji bilî bikaranîna berhevok û ferheng û çavkaniyên nivîskî, xebatên li ser zargotinê, li ser zarava û devokên Kurdistanê û yê civatên kurdî yê dervayî Kurdistanê (Xorasan, Anatolya navîn, Qefqas û hwd.) di-vêtin.

Ji bo destpêkê me komeke xebatê li Parîsê pêk anî. Tê de: du xwendekarên berê yê Mîr Kamûran, Josêfa Bertolino û Caroline Delassus, hevîna Roger Lescot, Marlise Lescot, zimannasê kurd Xosrow Ebdullahî û hin welatîyên kurd ên ku li gundan mane, cotkarî, şivanî an jî pişekarî kirine, bi kurdî mezin bûne û jiyane.

Piştî danîna Enstîtuya kurdî, bergeha me firehtir bû; me dikarî salê du caran zimannas, nivîskar û rojnamevanên kurd ên ji navçeyên cihê yê Kurdistanê bicivînin, li ser pirsên berhevkirina peyvên kurdî yê devokan, yê pişeyan, yê klasîkên nivîskî û yê zargotiniyê û bikaranînan wan ên îdyomî û methelokî bixebitin. Xebatên *Kurmancî*, li jêr serpereştiya Reşo Zîlan, alîkariyeke hêja dan zelalkirina wateyên gelek peyv û îdyoman û bi vî awayî ferhenga me dewlemendtir kirin. Di sa, xebata koma *Vate* li ser zaravayê kirdkî, li jêr serpereştiya Malmîsanîj, û ferhenga wî, bûn bingehên peyvên dimilkî yê ferhenga kurdî-fransîzî.

Di warê soranî ango kurdî ya navendî de me ferhengên kurdî-îngilîzî yê Tewfîq Wehbî û Şefîq Qezaz wekî bingeh zanî, ji wan û ji ferhengên kurdî yê pîrzaravayî yê Gîwî Mukriyanî û Hejar Mukriyanî gelek sûd wergirt.

Ji dawiya sedsala XIXan vê de rojhilatnasên rûs û zanayên kurd ên sovyetî û rûsî di gelek waran de xizmeteke mezin dane pêşvebirina kurdnasiyê. Me di xebata xwe de ji Ferhenga kurdî-fransîzî (*Dictionnaire kurde-français*) ya Alexandre Jaba, ku di sala 1879an de li Sankt Petersburgê çap bûye û jî 15.000 peyvyan pêk tê, ji ferhengên kurdî-rûsî yê zanayê kurd ê navdar Qanatê Kurdo, ji ferhengên X. Bakaev û I. Farîzov gelek sûd wergirtiye her weha ji berhevokên hêja yê zargotina kurdî yê zanayên kurd Ordîxan û Celîlê Celîl.

Li Bakurê Kurdistanê jî di niv-sedsala dawîn de ferhengnasiya kurdî pêşve diçe. Piştî ferhenga Yûsif Ziyaedîn Paşa bi wergera tirkî ya M. Emîn Bozarlan, ferhengên kurdî-tirkî yê Musa Anter (1967) û D. Îzoli (1992), Zana Farqînî ferhengên mezin ên tirkî-kurdî (2000) û kurdî-tirkî (2005) amade û çap kirine ku xebatên dewlemend û hêja ne.

Ferhenga kurdî-fransîzî ya li destê we yekem ferhenga bi zimanekî biyani ye ku peyvên ji hemû zarava û devokên kurdî bi wergera wan a fransîzî pêşkêşî xwendevanan dike. Tê de bêtir jî 85.000 peyv hatine civandin. Lê ji ber ku hin

peyv li gor navçe û devokan bi awayên cuda tên bilêv kirin û lewre hatine dubare kirin hejmeta peyvên bi qasî 70.000î ye. Me ev guherteyên devokî bi hêviya ku rojekê bi kêrî lêkolînên li ser *diyalektoloji* ango zaravanasîya kurdî bîn xistin nav ferhengê.

Li gor zimanên din ev hejmareke gelek bilind û nîşana dewlemendiyeke mezin e.

Kurdî, nexasim di warên jiyana gundîtiyê, ya cotkarî û xwedîkirina pez û dewaran de, her wisa jî di warê peywendiyên civakî û merivatiyê de pirr zengîn e.

Em carina di warê wergera wan a fransîzî de ketin tengasiyê. Zimanê Molière û Voltaire her çend kevn û navdar be jî, ji bo **xezûr** û **zirbav** tenê peyva *beau-père*, ji bo **xesî** û **jinbavê** peyva *belle-mère*, ji bo **zava** û **kurhilîf** *beau-frère*, ji bo **pismam**, **kurxal**, **kurmet**, **kurxaltî**, **amoza** peyva *cousin*, ji bo **dotmam**, **keçxal**, **keçmet**, **keçxaltî** peyva *cousine* bi kar tîne.

Di kurdî de bi dehan peyv li ser teşeyên simbêlan, li ser awayên serî, poz û difn, hwd hene ku li hemberî wan kêrî wêşeyên fransîzî hene, her weha ji bo navên kar û berxan li gor jî û temenên wan.

Di milê din de, kurdî di warên ramanî, felsefî, zanistî û îdarî de beşeke girîng a peyvên xwe ji zimanên din, bi taybetî ji erebî û fransîzî deyn kiriye. Tê de çend sed peyvên yewnanî (*bexdenûs*, *fîdan*, *fîstan*, *îspanax*, *kilîse*, *mengene*, *mermer*, *qanûn*, *qelem*, *hwd*.) hene, lê yên tirkî pirr kêrî in. Ta ku me kariye, me li ber peyvên ku ji zimanên biyanî ketine nav kurdî rîşeya wan diyar kiriye.

Lê hin peyvên reng e biyanî ketine kirasekî kurdî yê wisa lihevhatî ku reg û rêçikên rêwîtiya wan a dîrokî ji binemala wan a seretayî êdî nexuya ne, li benda lêkolînên etîmolojiyê zanistî ne.

Piraniya peyvên kurdî *polîsemîk* ango pirwate ne. Wateya wan di nav zeman de, carna jî li gor herêma û navçeyan, li gor civatê û awayê bikaranîna diguhere. Tenê di minakan de bikaranîna wan dikare têgihîştina wan zelal û ronak bike. Lewre me di vê ferhengê de cihekî fireh daye minakên bikaranîna peyvên di wateyên wan ên cuda de. Ev nimûne, li gor pêdiviyê, ji çavkaniyên zargotinê, ji gotinên pêşyan û ji kilam û stranên hatine hîlbijartin.

Wekî inglîzî, kurdî jî pirîcar merem û mebestên xwe, ziravî û nuansên xwe bi formên îdyomî îfade dike. Û me qasî pê zaniye ew îdyom berhev kirine û bi kar anîne.

Ferhengên bêkêmasî, yên ku tevahiya peyv û dewlemendiyan zimanekî bicivînin nîn in. Ferhenga me jî ne îstisna ye; wekî Xanî yê mezin gotiye ji "kemaîlê dûr e". Peyvên hin devokan, yên ku em ji wateya wan ne ewle bûn, yên nûçêkirî

û hêj baş rûneniştî, navên hin giya û çûkan ji ber nebûna agahiyên tekûz di vê çapa yekem a ferhengê de cih negirtin Em hêvîdar in ku xwendevan û zimannas me ji van kêmasî û şaşîyan agahdar bikin ku çapên pêşerojê kamiltir bin.

Ferheng berhema xebata gelek welatîyên kurd û dostên fransîz e. Navên hin ji wan beşdarên domdar ên xebata amadekirinê, ya xwendin û rastkirinê, di rûpela pêşî ya taybetî de hatine nivîsîn. Em ji hemîyan re ji bo keda wan, her weha ji ferhengnasê fransîz ê navdar Alain Rey ji bo pêşgotina wî, ji *Centre national du livre* (Navenda neteweyî ya pirtûkan) ya Fransayê ji ber arîkariya wê ya ji bo çapa ferhengê spasdar in.

Spasiyeke germ û taybetî ji bo dotmîra me ya wefadar Sînemxan Bedîrxan ji bo hevkarî û pistivaniya wê.

Bî vê xebatê me xwast rêza xwe ji zimannas û welaparêzê kurd ê mezin Mîr Kamûran Bedîrxan re nîşan bidin, amanca ku di vî warî de dabû ber xwe bibin serî û giyanê wî yê pak şad bikin.

Em hêvîdar in ku ev ferhenga ku tabloyeke berfireh a zimanê kurdî yê zindî, gelerî û edebî tevî dewlemendiyên wî yên zaravayî û devokî pêşkêş dîke alîkar be ji bo xwendevanên kurd û fransîzîaxêv ên din ji bo çêtir têgihîştina ziman û çanda kurdî.

Kendal Nezan